

ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА НА ЗАКАРПАТТІ У «КАТАКОМБНИЙ» ПЕРІОД (1950 – 1989)

Піпаш В. В. (Ужгород)

Після входження Закарпаття до складу СРСР, Мукачівська греко-католицька єпархія, як і Греко-католицька церква в Україні загалом, зазнала жорстокого насильства з боку тоталітарного режиму. З метою прищвидження «радянської» краю, керівництво СРСР прийняло рішення ліквідувати конфесію. 17 березня 1945 р. Й. Сталін особисто схвалив письмові пропозиції щодо знищення УГКЦ [15, с. 224].

Для реалізації наміру було прийнято низку директивних документів, що передбачали «возз'єднання греко-католицької (уніатської) церкви Закарпатської області УРСР з Російською православною церквою», яка вже повністю була підконтрольною комуністичному режиму [3; 8; 14; 18].

Окрім пропаганди про «возз'єднання» з РПЦ, головна ставка була зроблена на тиск, терор та репресії. Впродовж 1945 – 1950 рр. було вбито єпископа Т. Ромжу, конфісковано храми й інше майно, що належали Мукачівській єпархії та місцевим громадам, ліквідовано греко-католицькі монастирі, заборонено Богослужіння, репресовано (до 1952 р.) 127 священнослужителі, які відмовлялися перейти у православну конфесію. Вся ієрархічна структура єпархії була знищена, матеріальна база відібрана [7, с. 8 – 39].

Однак повністю ліквідувати греко-католицьку конфесію в Закарпатті не вдалося. Адже, незважаючи на терор, у краї залишилося чимало її прихильників. Тож, хоча конфесія була заборонена, її громади продовжували діяти у підпіллі. Почався «катакомбний» період у історії греко-католицької церкви Закарпаття, який тривав по листопад 1989 р.

Найважчими для греко-католиків була перша половина 50-х років ХХ ст., коли із надзвичайною жорстокістю переслідувалися будь-які спроби душпастирства. Як і під час вбивства єпископа Т. Ромжі, влада не зупинялася навіть перед відвертими терористичними актами. Приміром, влітку 1953 р. було застрелено о. Петра Ороса [24]. Практикуючого духовенства в Закарпатті у цей час практично не залишилося, паства залишилася без пастирів, бо всі ті із них, котрі не відrekliся віри та прагнули практикувати, перебували у концтаборах. Однак, є підстави говорити, що підпільні Богослужіння відбувалися у приватних оселях та за межами населених пунктів і у цей час [12; 16, с. 2]. Таємні відправи, особливо на Різдво, Великдень, інші свята здійснювалися репресованими закарпатсь-

кими священиками і у таборах ГУЛАГу. У них брали участь не лише закарпатці, а й в'язні – греко-католики із Західної України, римо-католики і, навіть, православні [13, с. 39].

Деяке полегшення настало у середині 1950-х р., коли на Закарпаття почали повертатися звільнені із ув'язнень священики. Всього, станом на 1957 р., змогли повернутися 92 священнослужителі [7, с. 77]. Незважаючи на те, що за ними був встановлений нагляд, більшість із них розпочали підпільне душпастирство. Особливою активністю в проведенні підпільних Богослужінь, за даними правоохоронних органів, відзначалися звільнені із таборів священики С. Бендас, Є. Вереш, В. Желтвай, Р. Кабацій, І. Попович [2]. Прикметно, що авторитет православних отців серед недавніх греко-католицьких віруючих залишав бажати кращого. Так, православний священик із с. Імстичеве Іршавського району повідомляв: «В церкву ходять всі, але за рік жодної людини я не поховав, жодної дитини не хрестив, жодної пари не вінчав, а були ж похорони, весілля і народження. Всі ці треби таємно виконує Сотмарі» (колишній ігумен греко-католицького монастиря) [2]. Показовим був випадок, який мав місце у м. Виноградіві. На одному із чергових Богослужінь священик Української греко-католицької церкви І. Сокол запропонував надіслати листа голові Ради міністрів СРСР М. Булганіну, в якому порушити питання про визнання ліквідації УГКЦ неправомірним і незаконним актом. Був складений відповідний лист, який підписало більше п'ятисот віруючих [2].

У 1956 р. в Закарпаття повернулися також єпископ Олександр Хіра та капітулярний вікарій Микола Мурані. Вони почали таємно висвячувати священиків і відновлювати ієрархічну структуру Мукачівської єпархії. Через інформаторів про це стало відомо владі. Тож О. Хіру та М. Мурані арештували і вислали за межі області. О. Хіра отримав додаткових п'ять років, із подальшою заборонаю повернення в Закарпаття, був поселений в Караганді [8, с. 206; 21, с. 524]. Однак, у 60-х – 70-х рр. він кілька разів нелегально приїздив у Закарпаття, де, зокрема, продовжив висвяту священиків. За період із 1956 р. владика Олександр висвятив до 90 священиків та рукопоکлав трьох єпископів [22, с. 141; 23, с. 3].

Можна говорити, що наприкінці 50-х рр. відбулося певне відновлення структури Мукачівської єпархії, якою нелегально керували

капітулярний вікарій Микола Мурані (до 1979 р., коли помер) та владика Олександр Хіра (помер у 1983 р.). Надалі, як стверджується на офіційному сайті Мукачівської греко-католицької єпархії, «відповідальність за підпільну єпархію з усіма труднощами і проблемами лягла на плечі підпільно висвяченого 24 серпня 1978 року єпископа Іоанна Семедія» [11].

Варто підкреслити, що впродовж всього «катакомбного» періоду греко-католики Закарпаття діяли спільно із греко-католиками інших західноукраїнських земель. Владика О. Хіра висвячував не лише закарпатців. З іншого боку – Михайло Маргітич був таємно рукопокладений на ієромонаха у березні 1958 р. у Львові єпископом Миколою Чернецьким, а Іван Маргітич у вересні 1987 р. рукопокладений на єпископа владикою Софроном Дмитерком [20, с. 118; 16, с. 2].

У «доповідній записці» Закарпатського обкому КПУ у ЦК КПУ від 23 березня 1973 р., інформувалося, що на початку сімдесятих років в області проживало близько 100 священників і ченців, «які не визнали ліквідації унії», а «понад двадцять із них, порушуючи радянське законодавство про культу, продовжують підтримувати зв'язок з уніатами, підпільно проводять серед них релігійні обряди, намагаються підбурювати нестійкі елементи за відновлення уніатської церкви на Закарпатті, поширюють ідеї буржуазного націоналізму». Це, зокрема Сокол І. І., Шуба Г. В., Попович С. С., Чуга Й. В., Желтвай Ю. Ю., Марина О. О., Гафич С. С. (м. Ужгород), Бицков А. М., Худа В. М., Карпинець І. Т., Микула М. А., Сіксай І. І., Василенко І. В., Левкулич М. М. (м. Берегове), Федорко С. В., Матейко І. І. (Виноградівський р-н), Урста С. С., Мадяр П. І., Мондик А. А. (Іршавський р-н), Микуляк В. І. (Хустський р-н) та Дребітко Д. В. (Свалявський р-н) [4, арк. 50 – 54].

«У миру» священники здебільше працювали робітниками чи колгоспниками, а Богослужіння здійснювали ввечері та вночі. Вони відбувалися у приватних оселях, часто переносилися із одного місця в інше. Про парафії можна говорити умовно. Так, Іван Матейко обслуговував Королево та околиці, Є. Вереш – В. Бичків, Солотвино, інші села тощо. Мобільним був Іван Маргітич, котрий, попри роботу в колгоспі вдень, у вечірньо-нічний час та у вихідні здійснював поїздки для душпастирства по населених пунктах кількох районів Закарпаття. Служби проводилися нелегально із збереженням конспірації, здебільшого у вечірній та нічний час. Найбільш масовими були Богослужіння по найбільшим церковним святкам. Таємно проходили також вінчання молодих пар та хрещення новонароджених дітей, сповідання, навчання катехизму [12; 13, с. 57 – 69].

У 1981 в с. Боржавському на Виногра-

дівчині о. Іваном Маргітичем була заснована підпільна духовна семінарія. Викладав у ній сам о. Іван. На реколекції приходив о. Павло Мадяр ЧСВВ, іспити приймав о. Антоній Мондик ЧСВВ. Лекції відбувалися таємно, двічі-тричі на тиждень у приватних оселях. Семінарія діяла до березня 1988 р., коли її 12 випускників було рукоположено на пресвітерів [12].

Про активізацію діяльності греко-католицького підпілля на початку вісімдесятих років, яке керувалося «Центральним комітетом Українських католиків» та «Ініціативною групою захисту прав віруючих та Церкви», здійснювало підпільні Богослужіння у області і, навіть, про «вдалу операцію» із ліквідації підпільної католицької друкарні в Іршавському районі, під час якої було вилучено 1000 примірників літератури, мова йде у постанові Закарпатського обкому КПУ та обласної ради від 3 липня 1984 р. Характерно, що греко-католицьке підпілля у ньому кваліфікується, як нерозривно пов'язане із «націоналістичним», «бандерівським» [26].

На боротьбу із греко-католицизмом була направлена і атеїстична пропаганда, масовими накладами видавалась «антиуніатська» література. Тим не менше «катакомбна» церква продовжувала діяти. Так, під грифом «совершенно секретно», відділ пропаганди й агітації Закарпатського обкому Компартії 26 червня 1986 р. інформував бюро обкому, що «у містах Ужгород, Мукачєво, Виноградівському, Мукачівському, Ужгородському районах продовжують підпільну діяльність уніатсько налаштовані елементи». У 1985 р. до кримінальної відповідальності за це були притягнуті «релігійні екстремісти» С. С. Федор і М. Ф. Білей та Й. М. Тереля, а понад 300 громадян оштрафовано [5, арк. 3-4].

Йосип Тереля був засуджений за «антирадянську діяльність» уже після офіційного проголошення курсу на перебудову [19]. Його звинуватили в українському націоналізмі, в «націоналістичних вигадках про нібито насильну русифікацію України». На суді, який відбувся у серпні 1985 р. Й. Тереля, хоча винним себе не визнав, заявив, що із 16 років брав активну участь в антирадянській діяльності, є членом католицького підпілля, виступає проти комунізму, бо вважає його регресом людства, а також, що є автором написаних в грудні 1981 р. статей «Покірність і супротив», «К. 30», «Звіту кардиналу Йосипу Сліпому», а також розповсюджував «Лист-меморандум до членів Мадридської зустрічі в верхах» тощо. 9 вересня 1982 р. Й. Тереля створив «Ініціативну групу захисту прав віруючих та церкви на Україні», яку й очолив. Із 1984 р. ця група приступила до випуску «Хроніки католицької церкви на Україні» [10, с. 26 — 29.]. Й. Тереля також направляв листи міністру культури ФРН Г. Маєру, «керівнику» польської

«Солідарності», висланий із СРСР Надії Світличній, іншим адресатам, у яких, стверджував про геноцид стосовно українського народу, про русифікацію тощо. 20 серпня 1985 р. судова колегія засудила Й. Терелю до 7 років позбавлення волі [19], надалі, із-за протестів світової громадськості, був звільнений та висланий із СРСР.

З початком перебудови та наближенням 1000-ліття Хрещення Русі, греко-католицький рух активізується. Починаються спроби перейти до легальної діяльності. Зокрема, Іван Маргітич, разом із владикою Павлом Василюком став ініціатором заяви, яка за підписом ще 23 священників, 6 монахів та монашок, 170 вірників, 4 серпня 1987 р. надійшла до Папи Римського Івана Павла II (копія Генеральному секретареві ЦК КПРС М. Горбачову). У ній повідомлялося «про вихід певної частини УКЦ з підпілля» [1]. Заява викликала широкий розголос за кордоном. КДБ застосувало різноманітні засоби тиску на її авторів.

Навесні 1988 р. владика І. Маргітич виступив у Москві на таємній прес-конференції для закордонних журналістів, де розповів про становище УГКЦ, а незабаром – 19 травня 1988 р. на симпозиумі, організованому американським посольством напередодні приїзду президента США Р. Рейгана в СРСР. Під час візиту Р. Рейгана, він же зустрівся із кардиналом Казаролі, через котрого передав листа главі УГКЦ, кардиналу Мирославу Івану Любачівському. У наступному році закарпатська делегація, яку очолював І. Маргітич, взяла участь у голодуванні греко-католиків під час роботи Першого з'їзду народних депутатів СРСР [5, арк. 43; 12].

Згідно з інформацією обкому КПУ, у 1988 – першій половині 1989 р. «групи уніатсько налаштованих людей» існували «у кожному населеному пункті», де греко-католицькі громади діяли до заборони конфесії, а в 70-ти селах і містах вони «проявляли політичну діяльність» [5, арк. 46]. Душпастирською роботою займалися 48 священників та 20 черниць [5, арк. 44]. Комуністична влада намагається цього не допустити, хоча вже не могла застосовувати репресії сталінського зразка. 16 вересня 1988 р. бюро Закарпатського обкому Компартії затвердило, під грифом «совершенно секретно», план за № 0496 під назвою «Про активізацію діяльності прихильників уніатства в області та заходи щодо його нейтралізації» [5, арк. 46]. У жовтні 1988 р., коли, начебто, влада вже дотримувалася курсу на «гласність та демократизацію», КДБ УРСР розробив «Заходи із попередження та локалізації антигромадянських проявів», які затвердив ЦК КПУ. Згідно із ним: «з метою попередження групових антигромадських проявів з боку українських націоналістів, екстремістів з числа кримських татар, церковників..., а також інших ворожих елементів, виявити ініціаторів та

можливих підбурювачів. Забезпечити за ними постійний оперативний нагляд, своєчасне документування та припинення негативної діяльності» [25, с.133].

Перше легальне греко-католицьке Богослужіння у Закарпатті провів єпископ Іван Маргітич на Різдво, 7 січня 1989 р. в с. Шаланки. З 19 січня 1989 р. у с. Боржавському вони почали проводитися регулярно, а незабаром легальні відправи вже проходять у багатьох населених пунктах краю [12].

Впродовж 1988 р. – першій половині 1989 р. за легалізацію громад у органи влади було подано близько ста заяв [5, арк. 46]. Заяви позитивно не задовольнялися, тож проблема легалізації набирає гостроти. Із зародження у краї Народного Руху України, питання необхідності легалізації Греко-католицької церкви, зачіпались, починаючи з перших засідань його ініціативних груп (липень – серпень 1989 р.), надалі, практично, на кожному рухівському зібранні. Вони були порушені і на установчій конференції Закарпатської крайової організації НРУ, яка відбулася 23 вересня 1989 р. [6, арк. 77; 17, с. 74, 78, 82-83]. Вирішення даної проблеми стало одним із головних завдань та напрямків діяльності закарпатського Руху [17, с. 88].

25 вересня 1989 р. в облвиконком прийшла делегація у складі єпископів Івана Семедія, Івана Маргітича, дванадцяти греко-католицьких священників та активістів-мирян (загалом – 35 осіб), котрі, відповідно до радянського законодавства «Про свободу совісті», просили вирішити питання легалізації громад Греко-католицької церкви [5, арк. 59].

Розпочинається і кампанія за повернення насильно відібраних наприкінці 1940-х рр. храмів. Восени 1989 р. біля багатьох колишніх греко-католицьких церков відбувались Служби Божі, влаштовувалися ходи, пікетування, а органи влади отримували величезну кількість листів, звернень.

Восени 1989 р. ліквідувати чи «нейтралізувати» греко-католицький рух, який був у даний час складовою частиною загальнодемократичного та національно-визвольного, влада уже не могла. Тож керівництво СРСР, яке до того ж зазнавало тиску світової громадськості та міжнародного співтовариства, було змушене 20 листопада 1989 р. офіційно визнати Греко-католицьку церкву [11]

Таким чином, можна констатувати, що, хоча Мукачівська греко-католицька єпархія була в 1949 р. радянською владою заборонена, однак греко-католицьку конфесію знищити їй не вдалося. Впродовж 1950 – 1989 рр. незважаючи на всю потугу комуністично-тоталітарної машини, направленої на його ліквідацію, греко-католицький рух у Закарпатті продовжував іс-

увати підпільно. Причина була у тому, що чимало краян не бажали відмовитися від споконвічної «батьківської» віри.

У другій половині 1950-х рр. відбулося і певне відновлення ієрархічної структури нелегальної Мукачівської єпархії. Сприяло також те,

що греко-католики Закарпаття діяли воедино із греко-католиками інших українських земель. Тож конфесія функціонувала у «катакомбах» аж до легалізації Греко-католицької церкви в СРСР 20 листопада 1989 р.

1. Антошевський Т., Коломієць І. Незборима / Т. Антошевський, І Коломієць // Арка. – 2002. – 17 вересня.

2. Бажан О. Українська греко-католицька церква в умовах «хрущовської відлиги» // [Режим доступу] http://www.cerkva.od.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=73&Itemid=52.

3. Витяг із інструкції про підрив католицизму і приєднання греко-католицької церкви до Російської православної церкви // Кризь пекло ГУЛАГів : документи, спогади, нариси. – Ужгород, 1996. – С. 125 – 126.

4. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). – Ф. П-1. (Закарпатський обком Компартії України, м. Ужгород). Оп. 6. Спр. 744. Протоколи №№ 40 — 42 засідань бюро обкому Компартії України з додатками. — 1973 р. – 103 арк.

5. ДАЗО. – Ф. П-1. Оп. 33. Спр. 63. Записки идеологического отдела, горкомов, райкомов партии, идеологических организаций по вопросам критической обстановки среди жителей Мукачевского и Иршавского районов в связи со строительством «Рембазы ВВС»; основных направлений перестройки высшего и среднего образований; подготовке областной учредительной конференции Народного Руха Украины за перестройку; активизации деятельности греко- католической церкви, зарубежных связей, совершенствование структуры общественных организаций. — 1985 г. — 1989 г. — 63 арк.

6. ДАЗО. – Ф. 2635. (Закарпатська крайова (обласна) організація Народного Руху України). Оп. 1. Спр. 3. Протоколи засідань Ради Ужгородської міської організації Народного Руху України за перебування. — 25 серпня 1989 р. – 9 липня 1990 р. – 69 арк.

7. Довганич О., Хланта О. У жорнах сталінських репресій / О. Довганич, О. Хланта. – Ужгород : Гражда, 1999. – 128 с.

8. Доповідна записка голови Ради у справах Руської православної церкви при Раді Міністрів СРСР Г. Карпова до ЦК КПРС у зв'язку з активізацією греко-католиків у західних областях України. 4 січня 1957 р. // Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні. Середина 1950-их — початок 1990-их років. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 1998. — С. 524 – 526.

9. Докладная записка об униатской и православной церквях Закарпатской области Украинской ССР. 1947 год. // Довганич О., Хланта О. У жорнах сталінських репресій... – С. 88 – 92.

10. З метою підриву советської влади...» // Карпатський край. – 1993. — № 9—10 (98 — 100). — С. 26 — 29.

11. Історія Мукачівської греко-католицької єпархії // [Режим доступу] <http://www.mgce.uz.ua/post.php?id=28>.

12. Костак І. [отець] Подяка Богові з нагоди 20-річчя свячень у Боржавській підпільній семінарії [Рукопис]. – Приватний архів В. В. Піпаша.

13. Матейко В. Спогади про батька, священика, патріота / В. Матейко. – Ужгород : Гражда, 2009. – 100 с.

14. Мероприяття по укріпленню православної церкви и воссоединению униатской церкви с православной в Закарпатской области УССР. 1947 год // Довганич О., Хланта О. У жорнах сталінських репресій... – С. 96 – 97.

15. Мищак І. Ліквідація Греко-католицької церкви в Україні // [Режим доступу] <http://www.history.org.ua/JournALL/graf/17/16.pdf>.

16. Піпаш В. Народний Єпископ Іван Маргітич (04. 02. 1921 – 07. 09. 2003) [Буклет]. – Ужгород : Гражда, 2009. – 4 с.

17. Піпаш В. Народний Рух України як форма національно-визвольної боротьби українців на зламі 80–90-х років ХХ століття: закарпатський регіональний аспект / В. Піпаш. – Ужгород : Гражда, 2008. – 216 с.

18. План мероприятий по воссоединению греко-католической (униатской) церкви Закарпатской области УССР с Русской православной церковью // Довганич О., Хланта О. У жорнах сталінських репресій... – С. 92 – 95.

19. Приговор, именем Украинской Советской Социалистической Республики. Министерство юстиции Украинской ССР. Дело № 1985 // Карпатський Голос. – 1997. — 4 — 10 вересня.

20. Протокол допроса арестованного Маргитича Михаила Ивановича // Довганич О., Хланта О. У жорнах сталінських репресій... С 113 – 118.

21. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні. Середина 1950-их — початок 1990-их

років / А. Русначенко. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 1998, — 720 с.

22. Сабов Ю. Слово про Олександра Хіру / Ю. Сабов // Кризь пекло ГУЛАГів... - 138 – 142.

23. Слуга Божий, владика Олександр Хіра [Буклет] – Ужгород : Гражда, 2009. – 4 с. 24. Слуга Божий, владика Петро Орос (14. 07. 1917 – 28. 08. 1953) // [Режим доступу] <http://www.mgce.uz.ua/post.php?id=240>.

25. Скляр В. Етнічний склад населення України. 1959 – 1989 рр.: етномовні наслідки російщення / В. Скляр. – Київ : Видавничий центр «Просвіта», 2008. – 392 с.

26. Яке їхало таке здибало, або одного поля ягоди // Карпатська Україна. – 1991. – 7 вересня.

РЕЗЮМЕ

ГРЕКО-КАТОЛИЧЕСКАЯ ЦЕРКОВЬ НА ЗАКАРПАТЬЕ У «КАТАКОМБНИЙ ПЕРИОД» (1950 – 1989 гг.)

Пипаш В. В. (Ужгород)

В статье исследуется, что несмотря на запрет в 1949 г. советским режимом Греко-католической церкви на Закарпатье, ликвидировать ее не удалось. Она перешла на нелегальное положение и подпольно действовала до ноября 1989 г., когда руководство СССР вынуждено было ее легализовать. Причина заключалась в нежелании значительного числа закарпатцев отказаться от родительской веры, из-за чего они согласны были идти на значительные жертвы. Данный период, когда Греко-католическая церковь была запещена и действовала в подполье, получил наименование «катакомбного».

Ключевые слова: Греко-католическая церковь на Закарпатье, «катакомбный» период, репрессии, подпольное богослужение, легализация церкви.

SUMMARY

THE GREEK-CATHOLIC CHURCH AT THE TRANSCARPATIAN REGION IN THE “CATACOMBS” PERIOD (1950 – 1989)

V. Pipash (Uzhhorod).

In the article it is investigated that in spite of the prohibition of the Greek-Catholic church by the Soviet regime at Transcarpatia in 1949, it, in spite of the repressions of the government, continued to operate in the region illegally until its legalization in the November, 1989. The reason was the unwillingness of the Transcarpatians to refuse from their native paternal faith, on account of what they were concordant to sacrifice considerably. The given period when the Greek-Catholic church was prohibited was called the “catacombs” period.

Key words: Greek-Catholic Church in Transcarpathia, the period of “catacombs”, repressions, secret divine services, legalization of the church.